

Näringsutskottets betänkande

1983/84:2

om vissa delar av stenindustrin

Ärendet

I motion 1982/83:1486 av Torsten Karlsson (s) hemställs att riksdagen av regeringen begär snara åtgärder för att bättre trygga sysselsättningen för kalkstensindustrierna i Östergötland och på Öland.

En skrivelse i ärendet har inkommit från Svenska fabriksarbetareförbundet.

Motionen

I motionen pekas på att en kraftig minskning av antalet arbetsplatser och sysselsatta inom stenindustrin har ägt rum sedan mitten av 1960-talet. Som den främsta anledningen härtill anger motionären en ändrad materialanvändning i bostadsproduktionen. Billigare byggnadsmaterial har konkurrerat ut stenen.

De företag som finns kvar i branschen har försökt att ta upp konkurrensen med utländska tillverkare av vissa standardprodukter. Genom en målmedveten marknadsföring tycks detta ha lyckats inom produktområdena marmor och tunnsten, säger motionären. För produktionen av kalksten kvarstår emellertid problemen.

Staten skulle genom en planerad renoveringsverksamhet kunna trygga och stabilisera avsättningen från kalkstensindustrierna i Borghamn i Östergötland och på Öland, menar motionären. Han nämner Nordiska museet och Karlsborgs fästning som exempel på renoveringsobjekt.

Ryckighet i planeringen och bristande kontinuitet innebär att de nämnda stenindustrierna kommer att slås ut, heter det vidare. Följden av detta skulle bli att material till renoveringsarbeten som skall göras på byggnader inom landet måste upphandlas från utländska leverantörer.

Svar på fråga i riksdagen

Industriminister Nils Åsling besvarade år 1977 (RD 1977/78:46 s. 9) en fråga (1977/78:140) av Torsten Karlsson (s) om regeringen var beredd att vidta snabba åtgärder för att förbättra sysselsättningsläget inom stenindustrin.

I sitt svar nämnde industriministern att byggnadsstyrelsen avsåg att i början av år 1978 upphandla byggnadssten för en del arbeten med Nordiska museets fasad. Han hänvisade vidare till en utredningsrapport rörande

stenindustrin som statens industriverk hade framlagt år 1976 (se s. 4). Industriverket planerade ytterligare utredningsarbete på området för att få fram underlag rörande stenindustrins produktionstekniska förhållanden och för att kunna bedöma hur branschens konkurrenskraft skulle kunna stärkas. Statsrådet sade sig vara medveten om att de akuta problemen ej var helt lösta med de beställningar som dittills hade gjorts. Han skulle därför i positiv anda pröva alla seriösa förslag som framkom.

Stenindustrins utveckling

Med stenindustri menas här stenbrott och stenvaruindustri.

År 1981 uppgick enligt den officiella industristatistiken stenindustrins saluvärde till 658 milj. kr. och dess förädlingsvärde till 475 milj. kr. Detta motsvarade 0,2 % av saluvärdet och 0,3 % av förädlingsvärdet inom näringsgrenarna tillverkningsindustri samt gruvor och mineralbrott. Kalkstensindustrin, dvs. kalkstensbrott och kalkstensvaruindustri, utgör endast en begränsad del av den totala stenindustrin. Saluvärdet inom kalkstensindustrin uppgick år 1981 till 96 milj. kr. Förädlingsvärdet var 70 milj. kr. Av produktionen inom kalkstensindustrin avsåg endast en mindre del byggnadssten. Merparten gällde kalkbrytning för cementtillverkning och andra industriella ändamål.

Sysselsättningen inom hela stenindustrin har minskat från nära 6 000 personer år 1965 till 2 100 personer år 1981. Av de sistnämnda fanns 340 personer inom kalkstensindustrin. Antalet arbetsställen inom stenindustrin minskade under samma period från 386 till 108. År 1981 fanns 65 stenbrott, varav 9 klassificerades som kalkstensbrott. Samtidigt fanns inom stenvaruindustrin 43 arbetsställen med minst fem sysselsatta. Fem av dessa arbetsställen var kalkstensvaruindustrier.

Branschen svarar alltså för en mycket liten del av den totala industrisysselsättningen i Sverige. Inom vissa kommuner har dock stenindustrin stor betydelse för sysselsättningen.

Den del av kalkstensindustrin som närmast berörs i motionen är företagen i Östergötland och på Öland.

I Östergötland finns en större och en mindre kalkstensindustri, båda belägna i Borghamn i Vadstena kommun. Företagen har tillsammans drygt 40 anställda och svarar därmed för ca 6 % av industrisysselsättningen i kommunen.

Användningen av byggnadssten

Natursten används numera framför allt som beklädnadsmaterial för byggnader. Som konstruktionsmaterial har sten på grund av sin tyngd och höga värmeledningsförmåga ersatts av andra material. Av följande samman-

ställning framgår några vanliga användningsområden för olika slags byggnadssten.

Användningsområde	Kalksten	Skiffer	Granit	Marmor	Sandsten
Taktäckning		x			
Fasader och socklar	(x)	x	x	x	x
Portomfattningar	(x)	x	x	x	x
Trappor	x	x	x	x	
Golv	x	x	x	x	
Invändig väggbeklädnad	x			x	
Fönsterbänkar	x			x	

Granit används nästan uteslutande utvändigt, medan marmor och kalksten till största delen används invändigt.

Efterfrågan på byggnadssten påverkas av hur byggnadsinvesteringarna utvecklas och fördelar sig på olika byggnadstyper.

Statlig byggnadsvård

Ansvaret för den civila statliga fastighetsförvaltningen och byggnadsverksamheten är fördelat mellan en rad olika myndigheter och affärsdrivande verk.

Byggnadsstyrelsen är central förvaltningsmyndighet för ärenden om anskaffning av lokaler för statliga myndigheter och förvaltning av statliga fastigheter. Verket ansvarar för lokaler för domstolsväsen, polis och åklagare, universitet och högskolor, kriminal- och socialvård, forskning och kultur samt den statliga administrationen. Bland äldre byggnader inom byggnadsstyrelsens förvaltningsområde som är byggnadsminnesmärken kan nämnas byggnader tillhörande universiteten i Uppsala och Lund, slotten i Uppsala, Linköping, Halmstad, Örebro, Västerås, Gävle och Skokloster samt vissa ruiner såsom Borgholms slott och Uppsala slotts ruiner. Hit hör också de kungliga slotten, vilka byggnadsstyrelsen förvaltar gemensamt med riksmarskalkämbetet, samt historiska monument, såsom Kalmar slott och Nyköpings slott.

Äldre byggnadsverk förvaltas vidare av bl. a. kriminalvårdsstyrelsen, postverket, televerket, statens järnvägar, sjöfartsverket, tullverket och domänverket. Därutöver förvaltar bl. a. riksantikvarieämbetet, domkapitlen och Vitterhetsakademien vissa äldre fastigheter som är byggnadsminnesmärken.

Fortifikationsförvaltningen är central förvaltningsmyndighet för fortifikations- och byggnadsväsendet inom försvarsmakten. Äldre byggnadsverk inom fortifikationsförvaltningens ansvarsområde är bl. a. kaserner, örlogsanläggningar i Karlskrona, fästningar såsom Varbergs, Karlsborgs och Nya

Älvsborgs samt flera slott och gårdar.

Riksantikvarieämbetet är den statliga myndighet som särskilt skall verka för en övergripande planering av kulturminnesvården. Ämbetet skall också bevaka kulturminnesvårdens intressen vid bebyggelse- och annan samhällsplanering, leda arbetet med att planmässigt inventera och dokumentera kulturminnen och kulturmiljöer samt handlägga frågor om vård och bevarande av kulturminnen och kulturmiljöer. Vidare skall ämbetet utarbeta råd och anvisningar, främja utbildning och information rörande kulturminnesvården samt följa den regionala kulturminnesvården och biträda länsstyrelserna i ärenden som rör denna.

Länsstyrelserna är regionala myndigheter för den statliga kulturminnesvården.

Utredningar

Utredning om stenindustrin

Statens industriverk publicerade år 1976 en utredning om stenindustrin, Svensk stenindustri (SIND PM 1976:7).

I rapporten redovisas bl. a. uppgifter om branschens produktion, utrikeshandel och sysselsättning från mitten av 1960-talet till år 1974 och en bedömning av utvecklingen fram till år 1980.

De slutsatser om stenindustrin som industriverket drog i utredningen är bl. a. följande.

- De många små företagen i branschen kan ofta ha svårt att följa och värdera den långsiktiga utvecklingen i och runt omkring det egna företaget och den egna branschen. Detta blir än mer markant då branschens utveckling alltmer blir beroende av den internationella utvecklingen.
- Branschen har inriktats på den svenska marknaden. Detta har lett till att utvecklingen på marknadsföringssidan många gånger har eftersatts. Det stora inslaget av små företag i branschen kan ha medfört att många välgrundade och realistiska exportprojekt som på sikt kunnat bli lönsamma ej kommit till stånd, då tröskelkostnaderna utgjort en alltför stor kostnadsbelastning för de enskilda företagen.
- Inom den stenbrytande verksamheten synes stordriftsfördelar föreligga endast i begränsad omfattning. Vid prospektering, vidareförädling och marknadsföring är däremot effektiviteten i betydligt högre grad beroende av verksamhetens omfattning.
- Prospekteringskostnaderna är många gånger ett problem för företagen, då de ofta är mycket höga i förhållande till företagets tillgång på bl. a. rörelsekapital.
- På utbildningssidan behövs framför allt kunskap beträffande samverkansfrågor, marknadsföring och export samt kalkylering och produktutveckling.

Mot den bakgrund som tecknats har industriverket inte ansett det finnas behov av några speciella åtgärder för stenindustrin. Branschen är visserligen utsatt för stora påfrestningar och en starkt kontraktiv utveckling av sysselsättningen. Det är, säger industriverket, ur samhällsekonomisk synvinkel angeläget att denna utveckling inte går snabbare än att uppkommande lokala arbetsmarknadsproblem kan bemästras. Samtidigt är det angeläget att strukturutvecklingen påverkas i riktning mot en så effektiv branschstruktur som möjligt. Det betonas emellertid att företagsstrukturen inom stenindustrin redan kännetecknades av att varje sektor dominerades av ett eller ett fåtal stora företag, som i en del fall ingick i koncerner med en bredare verksamhet. De problem branschen har och kommer att ställas inför och som kan påkalla åtgärder från samhällets sida torde enligt industriverket till stor del kunna lösas inom ramen för nu tillgängliga näringspolitiska medel.

Utredning om vård av byggnadsminnesmärken

Byggnadsstyrelsen, fortifikationsförvaltningen och riksantikvarieämbetet har på uppdrag av regeringen genomfört en utredning om former för underhåll av statliga byggnader av kulturhistoriskt och konstnärligt värde. Utredningsrapporten, som utgavs år 1981, har titeln *Vård av byggnadsminnesmärken*.

I regeringens direktiv (år 1977) påpekas att vården av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse utgör en del av det normala ansvar som åvilar varje fastighetsförvaltare. Vidare erinras om att byggnadsminnesmärken utöver det löpande underhållet har krävt betydande resurser för istandsättningsarbeten. Behovet av att få dessa arbeten utförda är sällan bundet till en bestämd tidpunkt. Ofta krävs en förhållandevis stor insats av arbetskraft. I direktiven heter det:

Mot denna bakgrund bör eftersträvas att planeringen av större underhålls- och istandsättningsarbeten sker på sådant sätt att utförandet av arbetena kan ske vid tidpunkter som är lämpliga med hänsyn till sysselsättningsläget och som bestäms av fastighetsförvaltaren i samråd med arbetsmarknadsstyrelsen. En huvudfråga bör vara att finna former för planering som tillgodoser en sådan strävan och som kan förenas med kraven på adekvat vård och rationell förvaltning.

I utredningsrapporten föreslås i huvudsak följande. För vart och ett av våra byggnadsminnesmärken skall upprättas ett enkelt vårdprogram i vilket principerna för vården anges. Vårdprogrammet bör innehålla basdata om byggnaden, uppgifter om byggnadens grund, stomme, ytskikt m. m. samt grundläggande byggnadshistoriska fakta. Erforderliga vårdåtgärder skall redovisas i en långtidsplan. Planen bör omfatta fem-tio år. Den skall dels utgöra underlag för beslut om prioritering och finansiering, dels ge en sådan överblick över vårdbehovet att den möjliggör erforderlig utredning och projektering, dels utgöra underlag för sysselsättningsplanering. Ur långtids-

planen bör det vara möjligt att välja ut sådana arbeten som kan sättas i gång vid en tid som är lämplig från sysselsättningssynpunkt. Arbetsmarknadsmyndigheten bör främja denna planering genom att redovisa de regioner där sysselsättningsproblem förväntas och där projektering bör utföras. Det borde då vara möjligt att projektera sådana arbeten i förväg och därigenom skapa en reserv av färdigprojekterade objekt.

Utredningen tar också upp frågor om finansiering av insatser för vård av byggnadsminnesmärken. Härvid föreslås att det av regleringsbrevet skall framgå att berört anslag även avser underhåll av byggnadsminnesmärke. Förvaltare vilkas verksamhet ej finansieras med anslag bör även göras uppmärksamma på behovet av byggnadsvård. Samhällets allmänna ansvar för kulturhistorisk bebyggelse anses motivera en större hänsyn till dessa värden vid resursfördelningen än vad som tidigare har varit vanligt.

Utredningens förslag övervägs f. n. i regeringskansliet.

Hantverksutredningen

Statens industriverk har i den s. k. hantverksutredningen, (SIND 1981:2) Hantverk: Produktion med tradition, bl. a. belyst situationen inom stenhuggaryrket.

Om detta yrkes ursprung sägs bl. a. följande.

Konsten att bygga med sten kom med kristendomen från Tyskland och England. De första stenkyrkorna uppfördes under sent 1000-tal och byggnadssättet gick starkt framåt under följande århundraden. Stenhuggaren var en högt ansedd person.

Sten bröts och bearbetades också för export. Denna äldre industri avtog vid medeltidens slut och fick en ny blomstring först under 1800-talet.

Nuläget inom branschen beskrivs på följande sätt:

Stenbrott och stenhuggerier har lagts ned på löpande band sedan sekelskiftet. Numera finns bara ett fåtal av dem i drift. Samtidigt som företagen upphör på grund av minskad efterfrågan i nyproduktionen, ökar behoven av material och efterfrågan på arbetskraft för reparationsarbeten. Luftföroreningar bryter ned stenarbeten i allt snabbare takt. Medeltida kyrkor och 1800-talets institutioner och pampiga flerfamiljshus behöver utbyte och komplettering av fasadsten, lagning och ibland rekonstruktion av skulpturer och allehanda dekorativa element.

Stenhuggarens arbete består enligt utredningen i att bearbeta natursten efter beskrivning, teckning eller modell. Produkterna varierar från kajsten, gatsten o. d. till bearbetad fasadsten, ornamentik och skulptur. Ännu används handverktyg som mejslar och hammare vid behuggning, men en rad mekaniska verktyg har också tillkommit, såsom elektriska eller tryckluftsdrivna hammare och mejslar. Övervägande delen av arbetet är verkstadsarbete. Vid restaureringar är det dock också vanligt att arbeten utförs på plats.

Vidare refereras en enkät som har genomförts av Stenindustrins forsk-

ningsinstitut år 1979. Enligt denna fanns det ca 170 verksamma stenhuggare. 13 av dessa var bildhuggare för lössten. Av de tillfrågade ansåg sig tre eller fyra vara kapabla att hugga efter modell, exempelvis att tillverka masverk till ett kyrkfönster eller utforma friskulptur. Övriga klarade enklare dekorationsarbete, såsom profilhuggning. Ett drygt tjugotal stenhuggare behärskade reparationsarbeten, såsom återmurning och fogning samt montering av profillister, block och skivor. Medelåldern för dessa yrkesmän var strax under 50 år.

I utredningsrapporten beskrivs vidare utbildningssituationen för stenhuggare. Ordnad grundutbildning för stenhuggare saknas. Utbildning ges i företagen om tid och möjlighet finns. Detta sker f. n. mycket sparsamt. Bara några enstaka företag har lärlingar. Ingen lärs upp i bildhuggning. Stenindustrin planerar en grundutbildning för stenhuggare.

Om stenhuggaryrkets anknytning till vård och underhåll av byggnader säger hantverksutredningen:

Många av yrkesutövarna arbetar med restaurerings- och reparationsarbeten. Sandstensarbeten dominerar – sten är mycket utsatt för de tilltagande luftföroreningarna. Omhuggning och komplettering av byggnadssten, av gesimser, kapital, fönsteromfattningar, portaler, balustrader och andra dekorations-element är vanliga arbetsuppgifter. F. n. sker ingen samordning av restaureringsobjekten, överblick över tillgång och efterfrågan på stenhuggare saknas. Bristande balans, dvs. flera krävande restaureringar samtidigt med stort behov av stenhuggare och däremellan låg sysselsättning, har varit vanligt.

En viktig faktor vid stenhuggerestaureringar är tillgången på material, heter det vidare i rapporten. Många stenbrott och industrier har lagts ned. Det kan således vara svårt att finna sten att reparera med. Inte sällan står man inför det faktum att man inte längre vet varifrån stenen hämtats. Ersättningssten med likartade egenskaper och kulörer kan det vara svårt att få fatt i. Mycket viktigt är att tidigare stenbrott inventeras och värderas så att kunskap nås om där befintlig sten.

I utredningen görs avslutningsvis i detta avsnitt en bedömning av stenhuggaryrkets framtida möjligheter:

Stenhuggaryrket är inte särskilt attraktivt. Arbetsförhållanden kan vara besvärliga. Vissa arbeten måste utföras utomhus, andra i verkstad med omoderna maskiner och lokaler. Stenhuggerierna har under många år haft en ojämn sysselsättning med en rad nedläggningar och hotade nedläggningar som följd. Investeringar och förbättringar i maskiner och lokaler har varit blygsamma. En jämn planerad sysselsättning skulle kunna råda bot på detta. Stenhuggarnas lön är inte heller alltid i nivå med övriga byggnads- och monteringsbranschens. Yrkets status blir därigenom lägre än vad den borde vara. En kvalificerad stenhuggare har ett mycket högt hantverkskunnande.

Restaureringsuppgifterna har under senare tid ökat och kan förväntas bli stora också i framtiden. En ordnad planläggning måste till om kontinuerlig sysselsättning och trygghet skall kunna ordnas för de stenhuggerier som arbetar med restaurering.

Behovet av stenhuggare ökar, men nyrekryteringen har uteblivit. Nya stenhuggare behövs, särskilt som de i dag verksamma är i hög ålder. Den till företagen föreslagna utbildningen bör starta snarast liksom möjligheter skapas att vidareutbilda bildhuggare vid konstfackskolan. Bristen på stenhuggare kommer inom kort att bli akut. Om inget görs nu för att rädda situationen måste sannolikt stenhuggare importeras från utlandet där det också råder brist i yrket.

Utskottet

Den svenska kalkstensindustrin sysselsätter f. n. drygt 300 personer. Merparten av dessa arbetar vid kalkstensbrott. Det finns i landet ett tiotal stenhuggare som kan utföra det mest kvalificerade arbetet vid restaurering av äldre stenbyggnader. Medelåldern hos dessa stenhuggare är relativt hög. Saluvärdet för företagen inom kalkstensindustrin uppgår till knappt 100 milj. kr. per år. Produktionen av kalksten i Sverige domineras kraftigt av brytning i anslutning till cementindustrin och för andra industriella ändamål. Endast en mindre del av kalkstenen används direkt som byggnadsmaterial. Antalet arbetsställen inom kalkstensindustrin är ca 15.

I motion 1982/83:1486 (s) begärs snara åtgärder för att bättre trygga sysselsättningen för kalkstensindustrierna i Östergötland och på Öland. Motionären anför att sten som byggnadsmaterial har konkurrerats ut av billigare material och att sysselsättningen inom stenindustrin därför har minskat kraftigt. Den åtgärd som motionären förordar är att staten på ett mera planerat sätt än f. n. skall låta genomföra sådana renoveringar av fastigheter som resulterar i en ökad förbrukning av kalksten.

Som framgår av redogörelsen i det föregående (s. 3) är ansvaret för den civila statliga fastighetsförvaltningen och byggnadsverksamheten fördelat mellan en rad olika myndigheter och affärsdrivande verk. Central förvaltningsmyndighet är byggnadsstyrelsen. Fortifikationsförvaltningen är central förvaltningsmyndighet för fortifikations- och byggnadsväsendet inom försvarsmakten. Riksantikvarieämbetet har bl. a. till uppgift att verka för en övergripande planering av kulturminnesvården. Inom kyrkans och de större kommunernas ansvarsområden finns ett betydande antal äldre byggnader. Härtill kommer hela det privat förvaltade fastighetsbeståndet.

I en utredning från år 1981, Vård av byggnadsminnesmärken, har byggnadsstyrelsen, fortifikationsförvaltningen och riksantikvarieämbetet föreslagit bl. a. att erforderliga vårdåtgärder skall redovisas i en långtidsplan (se s. 5). Utredningsförslaget övervägs f. n. inom regeringskansliet.

Utskottet ser med allvar på den utveckling av kalkstensindustrin och inom stenhuggaryrket som tas upp i motionen och som utskottet har belyst i detta betänkande. Det är enligt utskottets uppfattning önskvärt att företrädare för de närmast berörda myndigheterna och för branschen gemensamt söker verka för en jämnare avsättning av de ifrågakvarande kalkstensprodukterna, för en jämnare sysselsättning för det fåtal stenhuggare som behärskar det

mest kvalificerade renoveringsarbetet och för lämpliga utbildningsinsatser ägnade att trygga det kvalificerade stenhuggaryrkets fortlevnad. Att riksdagen nu gör någon framställning till regeringen i detta ämne finner utskottet inte motiverat. Motionen avstyrks således.

Utskottet hemställer

att riksdagen avslår motion 1982/83:1486.

Stockholm den 18 oktober 1983

På näringsutskottets vägnar

NILS ERIK WÅÅG

Närvarande: Nils Erik Wååg (s), Gunnar Nilsson i Stockholm (s), Erik Hovhammar (m), Lennart Pettersson (s), Rune Jonsson (s), Sten Svensson (m), Olof Johansson (c), Wivi-Anne Radesjö (s), Per Westerberg (m), Christer Eirefelt (fp), Birgitta Johansson (s), Per-Richard Molén (m), Bo Finnkvist (s), Per-Ola Eriksson (c) och Oswald Söderqvist (vpk).

